

De tegenstrijdige persoonlijkheid van Creativiteit

Welke persoonlijke eigenschappen zijn van invloed op de creatieve ontwikkeling en (leer)gedrag van mbo-studenten?

De aanleiding

Ik ben iemand die regelmatig tegen zichzelf aanloopt. Veelal hard, soms wat zachter. Ik heb me een groot deel van mijn leven afgevraagd hoe het anderen lukt om in mijn ogen veel makkelijker door het leven te gaan. Anderen die wel met tijd om kunnen gaan, dagelijkse dingen/routine makkelijker vinden, zich minder snel vervelen, een lichter gemoed hebben en niet zoveel moeite hebben met te doen wat er gezegd en verwacht wordt. Wat maakt dat ik niet ben zoals ik zou kunnen zijn?

Afgelopen april las ik een artikel in OnPoint¹ en dit ging over de donkere kant van creativiteit. Hierin las ik een aantal zeer herkenbare dingen en het bleef hangen. Ik ben op onderzoek uitgegaan, van praten met (kunstenaar)collega's en studenten, het observeren van studenten, tot het ontdekken van hele studies die gewijd zijn aan het verband tussen creativiteit en persoonlijkheid.

Los van de clichés had ik eerder nooit onderzocht of er een verband zou kunnen bestaan tussen mijn (lastige) persoonlijke eigenschappen en mijn kunstenaar zijn. Maar nu geef ik zelf les op SintLucas, een vakschool voor de creatieve industrie, en ik zie en hoor van alles gebeuren met mijn studenten, op school, in de klas, en ook thuis. Ik zie ze worstelen en veel, heel veel, komt me bekend voor.

Inleiding

Op SintLucas hebben steeds meer studenten te maken met bepaalde problematiek². Het gaat om studenten tussen de 15 en ongeveer 22 jaar oud, aangenomen middels een intake gericht op creativiteit. De studenten ervaren SintLucas als een soort thuiskomen, ze zijn niet langer de vreemde eend zoals op het vmbo. SintLucas wordt gezien als een veilige omgeving en toch hebben veel studenten (licht) depressieve gedachten, zijn onzeker en hebben last van te veel twijfelen. Ook het niet kunnen omgaan met stress, faalangst, perfectionisme en een minimaal tot geen vermogen tot plannen zijn belangrijke factoren die meespelen in het (leer)gedrag en de ervaring op school.

Vanuit de overheid, de maatschappij en het bedrijfsleven komt het verzoek dat iedereen zich creatief ontwikkelt en kritisch leert denken. Voor het onderwijs valt dit binnen de zogenaamde 21e eeuwse vaardigheden³. Het is een pakket vaardigheden dat is bedacht als de oplossing om voorbereid de snel veranderende toekomst tegemoet te gaan. Creatief denken is een kernwaarde binnen dit pakket. SLO⁴ (2019) koppelt hieraan onder andere het denken buiten gebaande paden, het durven nemen van (verantwoorde) risico's, fouten kunnen zien als leermogelijkheden en een ondernemende en onderzoekende houding. Dit klinkt heel mooi, vol kansen en mogelijkheden, maar heel tegenstrijdig worden creatieve mensen nog vaak gezien als een bedreiging voor het bekende en het vertrouwde (Chamorro-Premuzic, 2015/2019) en worden fouten vaak afgestraft en/of veroordeeld. Dit lijkt in het onderwijs niet anders. Ik zie het bij mijn eigen studenten maar ook bij mijn collega's. We staan niet genoeg stil bij wat creatief zijn betekent en kan betekenen en wat de ontwikkeling hiervan nodig heeft. Ik vraag me dan ook af: welk verband is er tussen de (ontwikkeling van de) eigen creativiteit, persoonlijke eigenschappen (positief en minder positief) en de problematiek van een student?

Welke van de eigenschappen die in verband worden gebracht met creativiteit zijn van invloed op (leer)gedrag?

Deze onderzoeksvragen benader ik voornamelijk vanuit de psychologie. Klinische eigenschappen laat ik in dit essay buiten beschouwing omdat dit om mentale aandoeningen gaat die binnen het onderwijs worden opgevangen door zorgteams en andere professionals.

De subklinische eigenschappen worden wel meegenomen, omdat een bepaalde gevoeligheid of kwetsbaarheid kan resulteren in problemen die hierop lijken.

¹ Het artikel The dark side of creativity van T. Chamorro-Premuzic in OnPoint Harvard Business Review met als thema Creativiteit.

² Ik ben in gesprek met de zorgcoördinator en de maatschappelijk werker van SintLucas, de uitkomsten volgen in een later stadium en niet in dit essay

³ Zie voor meer informatie: <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden>

⁴ SLO is een landelijk kenniscentrum gericht op de ontwikkeling van curricula voornamelijk in PO en VO

Creativiteit en wat het is of blijkt te zijn

In dit essay gaat het om (de ontwikkeling van) creativiteit, het proces van het bedenken en het proces van het maken, bij mbo-studenten. Zij gaan werken in de creatieve industrie, van vormgevers (in de breedste zin van het beroep) tot fotografen en filmers, of stromen door naar HBO-(kunst)onderwijs.

Er zijn veel verschillende definities en beschrijvingen van creativiteit maar waar de onderzoekers het over eens zijn is dat creativiteit domeinspecifiek is. Psycholoog Keith Sawyer (2006) meent dat creativiteit geen speciaal mentaal proces is, het bestaat uit alledaagse cognitieve processen. Het is ook geen specifieke persoonlijke eigenschap maar een complexe combinatie van mentale aanleg. Dit betekent dat creativiteit in iedereen zit, in meer of mindere mate. In het onderzoek van Karin Hoogeveen en Esther Bos (2013) wordt creativiteit genoemd als set van eigenschappen en vermogens die te ontwikkelen zijn.

De laatste tien jaar wordt creativiteit dan ook beschreven als een dynamisch, ontwikkelend, systemisch (oftewel niet rechtlijnig in oorzaak-gevolg) en samenhangend proces dat naast sociale, culturele en historische factoren ook individuele eigenschappen omvat (Feist, Reiter-Palmon & Kaufman, 2017, p. 391). Professor in de Psychologie Arthur J. Cropley en professor in 'Engineering Innovation' David H. Cropley (2013) geven ook duidelijk aan dat creativiteit een proces is dat voor iedereen mogelijk is. Dit proces wordt beïnvloed door de specifieke karakteristieken van de persoon zoals persoonlijke eigenschappen, motivatie en gevoel. Naast dat het een proces is, geven zij aan dat creativiteit ook een interactie tussen aanleg, proces en omgeving is waarbij een zichtbaar product gemaakt wordt dat zowel nieuw als bruikbaar is binnen een specifieke context.

Het is dus een gecompliceerd en delicaat proces. Zo stelt studentenpsycholoog Maria Hopman (1999) dat de ontwikkeling van creativiteit persoonlijk is en heel kwetsbaar kan zijn, met onzekerheid, twijfel, angst, en het gevoel van niet goed genoeg zijn. Er is een persoonlijke beleving in de verwevenheid van kunnen en zijn. Dit betekent dat wie je bent en wat je maakt dicht bij elkaar liggen in het (creatief) beeldend proces. De vraag is wat de rol is van de persoonlijkheid in dit proces.

Stimulerende eigenschappen

Juist persoonlijkheid is een belangrijk antwoord op de vragen "Waar komt dat vandaan en hoe was hij of zij in staat dit te creëren?", stelt professor in de psychologie Gregory J. Feist (Sternberg, 1999).

Hij onderzoekt het causale verband tussen persoonlijkheid en de invloed op creatieve prestaties en maakt onderscheid tussen verschillende soorten eigenschappen waaronder cognitieve, sociale en klinische persoonlijke eigenschappen (Kaufman & Sternberg, 2019). Psycholoog Mihaly Csikszentmihalyi (1997/2013) spreekt in zijn boeken zelfs over de creatieve persoonlijkheid.

Feist (Kaufman & Sternberg, 2019) stelt dat creatieve mensen een bepaalde cognitieve flexibiliteit hebben, een fluide schakelen en bewegen tussen verschillende categorieën van ideeën of juist veel ideeën halen uit specifieke categorieën. Creatieve mensen hebben zowel meer controle als flexibiliteit in het cognitieve proces. Daarnaast staan ze open voor nieuwe ervaringen, hebben fantasie en verbeeldingskracht. Onder sociale eigenschappen vallen bijvoorbeeld onafhankelijkheid en non-conformisme.

Uit diverse onderzoeken blijkt dat het open staan voor nieuwe ervaringen als de belangrijkste eigenschap voor creativiteit wordt gezien, het is zelfs *de* creatieve eigenschap (Feist, Reiter-Palmon & Kaufman, 2017; Kaufman & Sternberg, 2019). Met deze eigenschap is de kans op creativiteit het grootst. Deze onderzoeken koppelen aan die openheid een grotere nieuwsgierigheid en meer verbeeldingskracht. Naast deze stimulerende eigenschappen heeft de creatieve persoonlijkheid ook met een andere kant te maken, die juist in het onderwijs als lastig worden gezien.

De andere kant

Uit onderzoek blijkt namelijk dat er een verband bestaat tussen creativiteit en onder andere donkere gedachten; zogenaamde negatieve buien of stemmingen (Chamorro-Premuzic, 2015/2019). Uit het onderzoek van Feist (Sternberg, 1999) bleek dat de groep kunstenaars/creatieven meer last van angst, persoonlijkheidsstoornissen en overgevoeligheid hebben dan niet-kunstenaars en blijkt de creatieve persoonlijkheid een neiging te hebben tot een aantal antisociale trekken zoals afwijzend zijn, gereserveerdheid en onvriendelijk zijn. Ook impulsiviteit, het minder gewetensvol zijn en dominantie worden genoemd. Feist (Sternberg, 1999) ontdekte ook dat de onderzochte groep lager scoort op het hebben van zelfcontrole en het nodig hebben van structuur. Daarnaast blijken creatieve mensen een lagere tolerantie ten opzichte van verveling te hebben, verdraaien ze de realiteit makkelijker en zouden ze meer narcistische neigingen hebben.

Snel verveeld raken, moeilijker regels accepteren, impulsiviteit, afwijzend en misleidend gedrag zijn over het algemeen geen eigenschappen die docenten toejuichen in hun klassen (uitzonderingen daargelaten). Mijn studenten (en ikzelf ook) zijn hierop geen uitzondering, ze (we) hebben een vrij korte spanningsboog, maken misbruik van (te veel) vrijheid, laten zich niet zo snel iets zeggen en zijn soms niet vooruit te

branden. Er is dus een tegenstelling te vinden in de creatieve persoonlijkheid, met stimulerende én lastigere eigenschappen.

De tegenstelling

In zijn boek 'Creativity: the psychology of discovery and invention' beschrijft Csikszentmihalyi (1997/2013) deze paradoxen van de creatieve persoonlijkheid. Hij noemt bijvoorbeeld de tegenstellingen van het tegelijkertijd slim en naïef zijn, veel energie hebben maar ook heel goed niets kunnen doen, bescheidenheid en trots, extravert en introvert zijn. Ook een bepaalde openheid en gevoeligheid valt hieronder, met het intens voelen van pijn en vreugde.

Deze tegenstellingen maken voor veel studenten en docenten de creatieve persoonlijkheid (en zichzelf) moeilijk te begrijpen, want als je snel iets kunt verzinnen waarom ben je dan snel verveeld, dan verzijn je toch iets nieuws? Hoe leg je uit dat je verlegen bent tussen onbekende mensen als je wel makkelijk op een podium gaat staan? Naast de eigenschappen spelen ook diverse en tegenstrijdige emoties een belangrijke rol.

De emoties van creativiteit

Z. Ivcevic en J. Hoffmann tonen in het onderzoek 'Emotions and Creativity' van (Feist, Reiter-Palmon & Kaufman, 2017) een verband tussen emoties die creativiteit als het ware ondersteunen en dus verbonden zijn aan creativiteit: intrinsieke motivatie, passie, manische buien (het door blijven gaan) en emotionele creativiteit. Maar bij het ondergaan van een creatief proces ontstaan ook minder positieve emoties; van het onzekere startpunt (Hoe creatief wil ik zijn? Wat zal ervan gedacht worden?) via twijfel en denken dat iedereen het idee stom zal vinden tot de onvermijdelijke frustratie tijdens het ontwerpproces. Het onderzoek laat overigens zien dat positieve ondersteunende emoties er voor zorgen dat het denken breder wordt. Verder blijkt dat positieve emoties vooral van belang zijn in de ideeënfase terwijl neutrale en de minder positieve of zelfs negatieve emoties kunnen leiden tot hele goede prestaties in de latere stadia van het creatief proces. Vaak ontstaat iets nieuws uit onvrede met de oude situatie (Feist, Reiter-Palmon & Kaufman, 2017), mede doordat er wordt doorgezet en de negativiteit wordt omgezet in positieve actie. Zowel positieve als negatieve emoties⁵ zijn van invloed op de creativiteit, als ze maar sterk aanwezig zijn en activerend werken, dan ontstaat er een intrinsieke motivatie. Dit betekent iets, voor docent en student.

De noodzaak van motivatie

Creativiteit is dan ook hard werken, stelt Sawyer in zijn boek 'Explaining Creativity' (2006). Uit psychologisch onderzoek blijkt dat dat er geen magie bij komt kijken en dat er ook geen geheim is. Aanvullend zegt hij dat mensen die hard willen werken bepaalde eigenschappen hebben maar dat dit niet specifiek in verband staat met creativiteit. Daartegenover stelt hij dat iemand wel een bepaalde persoonlijkheid nodig heeft om te kiezen voor een creatief beroep omdat hier een (on)zekere leefstijl bij komt kijken en dat betrokkenheid en toewijding voor het werk nodig is om dit vol te houden. Uit onderzoek blijkt dan ook dat motivatie heel belangrijk is. Nog specifieker, de intrinsieke motivatie. Mensen met deze motivatie vergeten de tijd als ze aan het werk zijn. Ze hebben niet meer in de gaten wat er om hen heen gebeurt en dit is precies waar het voor ze om gaat, een soort ultieme ervaring (manische buien). Csikszentmihalyi noemt dit de creatieve flow. Externe beloning blijkt deze flow in de weg te zitten. Het blijkt dat er dan constant gedacht wordt aan de beloning, en niet meer aan waarom iemand het voor zichzelf doet. Hier is een interessante link naar onderwijs te leggen, want een beoordeling is een externe beloning. In de flow ontstaan de nieuwe dingen, kom je los van het bekende en ga je grenzen over. Juist daar is ontdekking en verwondering te vinden, oftewel de 'leerervaring'. Ook Feist (Kaufman & Sternberg, 2019) verwijst in onderzoek naar het belang van affectieve motivatie waaronder doorzetten, gedrevenheid, ambitie en impulsiviteit vallen. Kristin G. Congdon sluit hierbij aan in haar boek 'The making of an artist' (2018). Zij richt zich op de drie persoonlijke eigenschappen verlangen, moed en inzet als noodzaak voor de kunstenaar/creatieve persoonlijkheid. Daarbij stelt ze dat deze eigenschappen voor iedereen er anders uitzien en dat het daarom moeilijk is om op te richten in het (huidige) onderwijs, maar dat het wel belangrijk is dat deze eigenschappen gecultiveerd, aangemoedigd en gefaciliteerd worden.

Zonder deze drie eigenschappen wordt het ook voor mbo-studenten moeilijk om zich creatief te ontwikkelen en de vormgever te worden die ze kunnen en willen zijn.

Creativiteit is hard werken, het is doorzetten en iets willen, en daar komen emoties bij kijken. Juist de emoties die als negatief en/of moeilijk worden ervaren mogen niet genegeerd worden. Ze zijn onderdeel, misschien wel noodzakelijk, van het creatieve proces. Als hier geen goede begeleiding voor is, kan

⁵ Het is belangrijk om onderscheid te maken tussen (klinische) depressiviteit en onvrede binnen een creatief proces. De laatste valt onder negatieve gedachten, de eerste onder klinische eigenschappen.

creativiteit (teveel) weerstand oproepen. De weerstand kan zich uiten in negatief gedrag. Gedrag dat vervolgens kan worden gezien als probleemgedrag. Deze studenten kunnen nog onzekerder en boos worden, wat zich kan uiten in echt probleemgedrag. En dit komt in het onderwijs, in de klas, tot uiting.

Voor het onderwijs

Creativiteit wordt vaak verbonden aan de vier P's van Rhodes (Feist, Reiter-Palmon & Kaufman, 2017): Persoon, Proces, Product en Pers. Dit is te vertalen naar het wie, hoe, wat en waar van creativiteit.

Uitgangspunt is altijd het wie, de persoon, in dit geval de student. Csikszentmihalyi wordt aangehaald aangezien hij aangeeft dat de laatste, het waar, oftewel de omgeving, het makkelijkst is te veranderen, want dit is in het onderwijs het klaslokaal (in de breedste zin van het woord).

Wij, de docenten, zijn onderdeel van de Pers, de omgeving, wij hebben invloed. Hoe zorgen we voor een omgeving waarin de student, maar ook de docent, zichzelf kan en mag zijn, zich hierdoor gemotiveerd voelt om aan de slag te gaan, niet bang is om te leren, dus ook niet om 'fouten' te maken en al helemaal niet bang is om zich creatief en dus ook emotioneel te uiten?

Of zoals Hopman (1999) zich afvraagt of het dan niet goed is om de studenten ook te leren omgaan met onder andere angst, verstoring, irritatie, spanning en innerlijke conflicten? En ze dan ook te leren plannen, concentreren, associëren en toevalligheden toe te laten.

Bij de ontwikkeling van creativiteit wordt een serieus (leer)proces doorlopen, met vallen en opstaan, met veel twijfel en het gevoel niet goed genoeg te zijn. Zeker de creativiteit benodigd voor de creatieve industrie vraagt om het bewandelen van onder andere een eigen pad, verder te denken dan een ander, door te gaan en te blijven zoeken, experimenteren, geloven in jezelf, geloven in je idee en opofferingen, met als belangrijkste wapens nieuwsgierigheid, openheid en moed. En dit alles vanuit een intrinsieke motivatie. Het is datgene om als professional onderscheidend te zijn van de anderen.

Er kan niet gevraagd worden om jezelf te ontplooiën tot creatief en kritisch persoon als je daar de ruimte niet voor krijgt, als er teveel (stugge) kaders zijn. Als er van te voren al bepaald wordt hoe je creatief moet zijn en in welke mate en vorm. Dit geldt overigens voor elke vorm van onderwijs, niet alleen voor het creatieve mbo.

Aleid Truijens neemt in de Volkskrant (7 juni 2019) burgerschap als voorbeeld: "Maar burgerschap is niet bedoeld om kinderen in het gewenste model te kneden: oppassende, gedweë burgers die braaf 'verbinding' zoeken. (...) Het mag ook afwijkende, stijfkoppige en dwarse eenlingen afleveren."

En dit geldt net zo goed en eigenlijk juist voor creativiteit.

Ze waarschuwt dat onderwijsvernieuwing moet oppassen voor ideologie. Met andere woorden; zonder kennis geen kritische burgers.

Zo zou ik willen pleiten; zonder eigenheid geen creativiteit.

Tot slot

Terugkomend op de vraag welk verband er is tussen de eigen creativiteit, persoonlijke eigenschappen en de problematiek van creatieve mbo-studenten kom ik tot de conclusie dat er in ieder geval een bewezen verband is tussen (specifieke) persoonlijke eigenschappen en creativiteit.

Persoonlijkheid en creativiteit zijn dus onlosmakelijk verbonden. Het ontwikkelen van creativiteit is hierdoor een persoonlijk en kwetsbaar proces. Creativiteit is geen specifieke persoonlijke eigenschap maar een complexe combinatie van mentale aanleg (Sawyer, 2006). Er zijn dus verschillende eigenschappen van invloed op creativiteit (Kaufman & Sternberg, 2019). Je kunt zelfs spreken over de creatieve persoonlijkheid (Csikszentmihalyi (1997/2013).

Creatieve ontwikkeling gaat om de combinatie tussen aanleg, proces en omgeving (Cropley & Cropley, 2013). Het onderwijs is hier de omgeving waarin het proces wordt gestimuleerd. Belangrijke eigenschappen die creativiteit versterken zijn openheid, nieuwsgierigheid, verbeeldingskracht, doorzettingsvermogen en moed. Daartegenover staan eigenschappen als een korte spanningsboog, impulsiviteit, moeite met regels, een eigen realiteit ervaren en overgevoeligheid.

Ook emoties, positief en negatief, spelen een belangrijke rol. Creatieve eigenschappen kunnen worden gezien als een probleem en er zijn nu eenmaal paradoxen in het gedrag van de creatieve persoonlijkheid (Csikszentmihalyi (1997/2013). Om mbo-studenten voor te bereiden op de toekomst en op de creatieve industrie is het van belang dat zij, en tevens de docenten, ook leren omgaan met de moeilijkere (en emotionele) kanten van de creatieve persoonlijkheid zodat de student meer inzicht in en kennis krijgt van het eigen creatief (leer)gedrag.

Wie weet verdwijnt (een deel van) de problematiek van studenten vanzelf, want het blijkt geen probleem te zijn, maar een of meerdere eigenschappen en emoties om mee om te leren gaan en te gebruiken. Dan kan de student zich weer richten op ontdekken en verwonderen en vanuit de eigen motivatie gaan leren. Om Kristin G. Congdon aan te halen; met moed, verlangen en inzet, dan gaat het lukken.

Nawoord

Hoe hier (goed) in het creatieve mbo-onderwijs mee om te gaan is een essay op zich. Met dit essay wilde ik ontdekken of en welke persoonlijke eigenschappen van invloed zijn op creativiteit. Zoals ik het nu zie is er een duidelijke invloed van niet alleen creativiteit-stimulerende eigenschappen. Er komt ook een andere kant bij kijken en hier mag meer aandacht aan worden besteed, willen we opleiden tot professionele creativiteit. Creativiteit wordt gewaardeerd, maar in hoeverre of tot hoe ver wordt de creatieve persoonlijkheid gewaardeerd, in onderwijs en daarbuiten? Wordt vervolgd.

Literatuurlijst:

- Chamorro-Premuzic, T. (2019). The dark side of creativity. *OnPoint: Harvard Business Review*, 2019. 30-31.
- Congdon, K. G. (2018). *The making of an artist: Desire, courage and commitment*. Bristol: Intellect Books.
- Cropley, A., & Cropley, D. (2013). *The dark side of creativity in the classroom: The paradox of classroom teaching*. Geraadpleegd op 6 mei 2019, van https://www.researchgate.net/publication/260210532_The_dark_side_of_creativity_in_the_classroom_The_paradox_of_classroom_teaching
- Csikszentmihalyi, M. (1997/2013). *Creativity: The psychology of discovery and invention*. New York: HarperCollins Publishers.
- Feist, G. J. (1999). The influence of personality on artistic and scientific creativity. In R. J. Sternberg (Red.). *Handbook of creativity*. (pp. 273-296). Cambridge: Cambridge University Press.
- Feist, G. J. (2019). The function of personality in creativity: updates on the creative personality. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Reds.) *The Cambridge handbook of creativity* (second edition, pp. 353-373). Cambridge: University Printing House.
- Fleith, D. S. (2017). Effects of creativity training programs on individual characteristics. In G. J. Feist, R. Reiter-Palmon & J. C. Kaufman (Reds.). *The Cambridge handbook of creativity and personality research*. (pp. 391-404). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoogeveen, K., & Bos, E. (2013). *Opvattingen over de ontwikkeling van creativiteit in het onderwijs*. Geraadpleegd op 17 september 2019 van <https://www.lkca.nl/~media/downloads/>
- Hopman, M. (1999). *Creatieve processen: Over studie- en beroepshouding van kunstenaars*. Assen: Van Gorcum & Comp.
- Hopman, M. (1999). *Creativiteit onder druk: Omgaan met faalangst en kritiek in kunst en kunstonderwijs*. Assen: Van Gorcum & Comp.
- Ivcevic, Z., & Hoffmann, J. (2017). Emotions and creativity: From states to traits and emotion abilities. In G. J. Feist, R. Reiter-Palmon & J. C. Kaufman (Reds.). *The Cambridge handbook of creativity and personality research*. (pp. 187-213). Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Rourke, P., Kaufman, J. C., Feist, G. J., & Reiter-Palmon, R. (2017). Creativity and personality research: Themes and future directions. In G. J. Feist, R. Reiter-Palmon & J. C. Kaufman (Reds.). *The Cambridge handbook of creativity and personality research*. (pp. 405-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sawyer, R. K. (2006). *Explaining creativity*. Oxford: Oxford University Press.
- SLO: Curriculum van de toekomst (2019). *Creatief denken en handelen*. Geraadpleegd op 8 juni 2019, van <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden/creatief-denken-en-handelen>
- Truijens, A. (2019, 7 juni). *We stevenen af op een onderwijsramp maar niemand ligt er wakker van*. Geraadpleegd op 9 juni 2019, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/we-stevenen-af-op-een-onderwijsramp-maar-niemand-ligt-er-wakker-van~b08a114c/>